

Tokom poslednjih godina Ere Slobodana Miloševića često se moglo čuti: “Srbija je koncentracioni logor!” Mada je dopirala iz zlatousta pripadnika progresivne elite, ta dijagnoza ipak je delovala kao preterivanje, histerična dramatizacija. Rekosmo sebi, možda gledamo a ne vidimo. Dobro, uzmimo kao dato:

Srbija = koncentracioni logor.

Ali tu dokonost ili neki đavo perverzности ubaci zaludno pitanje: Šta je s umetnošću u logorima?

CURIOSA

BRANKO VUČIĆEVIĆ

Setili smo se da se u “normalnim” (!?) zatvorima štrikalo, vezlo, heklalo, goblenisalo, pisale se pesme, knjige (*Mein Kampf*), prevodili klasici (Milton, Marx), gajile muškatle, nije nedostajalo književnih priloga za zatvorske novine, tetoviralo se, vajale se šahovske figure i sitna plastika od sažvakanog hleba (uz žrtvovanje dela obroka), izvodile se pozorišne predstave (čak i na Golom otoku).

Možda bi se i šporeti **made in Zabela** mogli smatrati primenjenom umetnošću. Dok protestno gutanje eksera, kašika i sličnih metalnih predmeta, urezivanje simbola u čelo samo čekaju da budu klasifikovani kao naivni **body art**.

Ipak, zatvor je zatvor, a koncentracioni logor – koncentracioni logor.

Prelistavajući knjige o nacističkim logorima i GULAGu saznali smo:

U logorima je carevala muzika. Komandna struktura je često prebivala po klaviru.

Vozove pune budućih logoraša dočekivali su orkestri. Na ropski rad logoraši su odlazili uz “živu” muziku ili

potpourrije sa razglasa. I uz njih se vraćali.

Hit je bio “Todestango”.

U jednom (?) slučaju kandidate za streljanje do stratišta je predvodio umetnik, svirajući na mandolini Chopinov posmrtni marš.

Degenerisana crnačka muzika takođe nije bila zapostavljena.

Na specijalnoj žurki za dr Mengelea vrhunac zabave bio je logoraški jazz ensemble (“Tiger Rag”, “Ain’t Misbehaving”).

U Buchenwaldu je radio bioskop.

Sama arhitektura logora često je bila umetnička (rustična, funkcionalna...).

Fritz Ertl, diplomirani Bauhausovac, bio je koautor arhitekture logora Birkenau.¹

I Za arhitekta je iskušenje građenja kobno neodoljivo. To obilno dokazuju pustolovine Gropiusa, Le Corbusiera i Hannesa Meyera u SSSR sa obaveznim **unhappy endom**.

Krajnje zabavan slučaj nezaustavljivog graditelja predstavlja Gaetano Ciocca (1882-1966).

Nagradio se vojnih komunikacija i objekata tokom I svetskog rata. Početkom tridesetih kod Moskve, u okviru FIAT-ovog osvajanja sovjetskog tržišta, podigao supermodernu fabriku kugličnih ležaja – **ШАРИКОПОДШИПНИК**. (Tamo je u ambulanti radila supruga Ervina Šinka, doktorka Irma, u početnoj, optimističkoj fazi njihovog boravka u Moskvi. Vidi Ervin Šinko: *Roman jednog romana*, Zora, Zagreb, 1955.) Tu je izgradio i eksperimentalnu deonicu svog najmilijeg projekta **usmerenog druma (strada guidata)** koji je trebalo da revolucioniše kopneni saobraćaj.

To je bio spoj druma i železničke pruge: neka vrsta betonskog korita na stubovima duž kojeg bi vozila klizila betonskim šinama. Vuču su obezbeđivali traktori, tegljači sa propelerima (i lokomotive?). Drugi prototipovi izgrađeni su u Etiopiji (za vreme rata) i Italiji.

1934-35. predstavio projekt pozorišta za mase.

Izumitelj kuća za seljake od prefabrikovanih betonskih elemenata.

Želeo da revolucioniše svinjogojstvo:

Ciocca je konačno ostvario svoj san: Grand hotel za svinje./.../ Današnja svinja je, imao je običaj da kaže, Piacentinijevo zdanje; moramo je preobraziti u Le Corbusierovu zgradu. U tom cilju je izgradio čiste i zračne prostore, uredno nameštene male odaje. U njima su bili slamni ležaj, toalet i specijalan valov za hranjenje koji je dopuštao dotok krme samo do određene tačke. Onda, tras! Vratanca bi se zatvorila da ograniče količinu hrane koju svinja uzima. /.../ Postojala je i kadica. Svinja bi papkom pritisnula kolutić i voda bi šikljala dokle god se pritiskuje. Rezultat je bilo odsustvo blata, izmeta itd. Ciocca je čak svoje svinje obučio da pišaju i seru u toalet...Pošto se najedu i napoje, bičem je gonio svinje u toalet. Nakon nekoliko dana svinje su odlazile bez podsticanja. Na taj način je postigao neverovatne rezultate: besprekorno, bakteriološki čisto meso; svinje koje su, umesto da budu opterećene nezdravim salom, bile vitke i elegantnog izgleda... Ali projekt je obustavljen jer svinje odgajene u Grand hotelu nisu težile više od šezdeset kilograma, dok su one hranjene pomijama težile preko sto.

Posle II svetskog rata Ciocca je bio jedna od ključnih figura obnove Italije (Brze kuće).

Napisao knjige *Giudizio sul bolscevismo* (1933) i *Economia di massa* (1936).

7

Vidi Jeffrey T. Schnapp: *Gaetano Ciocca, costruttore, inventore, agricoltore, scrittore*, Skira, 2000.

Podaci za ovu priliku crpeni iz jedne ranije verzije Schnappovog teksta: *Modernism/Modernity*, 2.3 (1995), str. 117-157.

Trpezariju u Dachauu ukrašavale su freske.

Vorkuta se dičila simfonijskim orkestrom.

Horovima. I folklornim grupama.

Rodčenko je fotografisao jednog "običnog", nepolitičkog kriminalca: posle robijanja i umetničke edukacije na izgradnji Staljinovog kanala, dotični je postao cenjeni akademski slikar i vajar (specijalizovan za spomenike).

Primera dovoljno da se ispuni debeo tom.

Preživeli logoraši listom tvrde da im je bavljenje umetnošću, u ma kojem vidu ili **genreu**, pomoglo da opstanu.

“Uopšte, umetnici mogu živeti u logoru”, umesto nas zaključuje Solženjicin.²

² Aleksandar Solženjicin: *Arhipelag Gulag*, Rad, Beograd 1988, tom II, str.349.

Sledstveno, ono što je trebalo da bude vapaj “zabrinutog građanina” zainteresovanog za umetnost (Šta će kud će Mučenica Srpska Umetnost zatočena s nama u konclogoru?) pretvorilo se u tautološko dokazivanje da je koncentracioni logor – rasadnik umetnosti!!!

* * *

Evo nas u neveseloj situaciji. Čak ni mlitav, prekovoljni pisac ne voli kad mu crkne tema, a još u međuvremenu, dok se on dvoumi hoću-neću, hipotetični **Herr Kommandant** hipotetičnog **KONCLOGORA SRBIJA** ode na đubrište istorije. Treba spasavati što se može.

8

Izmislio sam da želim napisati knjigu o umjetnosti pod diktaturom: o talijanskoj umetnosti pod fašizmom i ruskoj pod diktaturom proletarijata.

Walter Benjamin, 18. decembar 1926.³

³ *Moskovski dnevnik*, Veselin Masleša, Sarajevo 1986, str. 39.

Daleko bila neskromna namera da pretenciozno oponašam maleroznog Waltera. (Čitalac će uočiti posledicu traumatičnog krepavanja Teme br. 1 – netragom je iščezlo naučno “mi”, sad je izvirilo impresionističko – FUJ!!! – prvo lice jednine.)

U “stvaračkoj pometnji” pojavi se moguća tema broj 2:

Ponašanje avangarde u ekstremnim situacijama.

Zvuči obećavajuće.

Avangarda u ratu. Žalibože, obilno obrađeno i arhipoznato (futuristi za rat; dadaisti protiv).

Avangarda u revoluciji. Opšte mesto (Nemci, Mađari, Rusi-Sovjeti). Uključujući i malčice aberantnu teoriju da je J.V. Staljin bio najveći, najefikasniji avangardni stvaralac.⁴

⁴ Vidi Aleksandar Jakimović: “Eros i Thanatos komunizma: Pismo engleskoj prijateljici”, *New Moment*, broj 4, leto 1995, str. 110-115.

- 9 **Avangarda posle zemljotresa.** Japanska dadaističko-konstruktivistička grupa MAVO iz dvadesetih godina. Na čelu Murayama Tomoyoshi.

Posle velikog zemljotresa u Tokiju pojavili se sa projektima rekonstrukcije grada. Dostupne reprodukcije odličnih **assemblages** (pogotovo za to rano vreme) i projekti scenografije. Ugrađivali eksplozivne kapisle u korice svog časopisa. Bili umešani u ludački film *Stranica ludila* (Teinosuke Kinugasa: *Kurruta ippeiji*, 1926) koji bi spadao u tzv. narativnu avangardu.

Šta vredni? Solidnija građa na japanskom. Japanski ne znam.⁵

⁵ Za eventualne interesente besplatan knjižarski oglas:

Gennifer Weisenfeld

MAVO

Japanese Artists and the Avantgarde, 1905-1931

388 strana, 16 ilustracija u boji, 131 crno-bela fotografija

University of California Press

Izlazi iz štampe u decembru 2001.

Avangarda u koncentracionom logoru.

Pretraživanje moždanog špajza poluzapamćenih smesica i Interneta.

Dakle:

U logorskom sistemu III Reicha Terezin (Theresienstadt) predstavljao je izuzetak. Austrougarski garnizonsko-kazamatski grad (gde je skapao i Gavrilo Princip) služio je kao sabirni/prolazni geto/logor. Kao stovarište Jevreja za eventualne trgovinske transakcije, trampu, itd.

Terezin je ujedno poprište jedne od najvećih potemkinijada XX veka. Uoči posete delegacije Međunarodnog Crvenog krsta, a da bi se umirila međunarodna zajednica antihitlerovskih sila i neutralnih zemalja (ionako, ne baš željna da sagleda i prizna šta se zbiva/radi u logorima), učinjeno je sve da se Terezin prikaže kao idilična banja. Obavljeno je generalno spremanje (uključujući hitnu isporuku bolesnika i ostalih nereprezentativnih "glumaca" u Auschwitz), malanje, sađenje trave, cveća, ukrasnog žbunja; izgrađen je paviljon u kojem je muzicirala banjska kapela. Postavljene table sa imenima ulica. Uređeni poslastičarnica i restoran sa jestivim rekvizitima. Organizovani su koncerti (Ghetto Swingers) i pozorišne predstave. Scenografiji su dodate igračke i vrtuljak. Sve je snimljeno za film *Führer poklanja Jevrejima grad* (*Führer schenkt den Juden eine Stadt*, 1944). Pa šta? Goebbels kao Goebbels, nacipropaganda kao nacipropaganda.

10

Ipak, nije sve baš toliko banalno.

Reditelj filma - Kurt Geron, levičar iz Brechtovog kruga.

U praizvedbi *Opere za tri groša* glumio verglaša i opevao uvodni Moritat o Macku Nožu. Glumio uz gđicu Dietrich u *Plavom anđelu* (Sternberg: *Der blaue Engel*, 1930).⁶

⁶ Da još malo zamrsimo-povežemo. Nedavno je otkriven tajni brak Miss Dietrich iz berlinskih dana. Mladoženja niko drugi do slavni Otto Katz alias Andre Simone, putujući Agitprop Kominterne, aktivan u Francuskoj, Engleskoj, Meksiku i SAD (uključujući Hollywood!). Osuđen na montiranom praškom procesu i obešen.

Tako je "Plava Venera" koja je glumila misteriozne špijunke možda bila tajna zvezda tajnog filma *I Was Stalin's Spy*, a njene brojne holivudske ljubavnice nehotične epizodistkinje.

U Terezinu vodio kabare *Karusel*.
Za uspešnu režiju filma nagrađen gasnom komorom.

Geron glumac →

Među potemkinskim atrakcijama Geronovog filma bila je i scena iz dečje opera *Brundibar* u izvođenju veselih malih Jevrejčića (od 15.000 dece u Terezinu preživelo je 100 ili 132).

Brundibara je komponovao Hans Krasa (ubijen u Auschwitzu) po libretu Adolfa Hoffmeistera, slikara, karikaturiste, pisca komedija i jednog od utemeljivača čehoslovačkog Devetsila.⁷ Scenograf je bio František Zelenka, takođe član Devetsila.

7 I kad se tzv. istorijske avangarde proseju kroz najgušće sito (što treba redovno činiti, slično “velikom spremanju” kuće, kako to nazivaju dobre domaćice), čehoslovački Umetnički savez Devetsil (1920-1929) i poetizam koji je on lansirao i praktikovao uvek prođu kroz sito kao jedna od najsimpatičnijih i **najuspešnijih** avangardi.

Karel Teige i drugovi su vrlo brzo batalili slikarstvo, vajarstvo i sl. i zamenili ih sliko-pesmom, kolažem, fotografijom i tipografskim oblikovanjem.

Promenili su izgled najvećeg dela štampanih stvari u ČSR.

Arhitekti Devetsila su realizovali veliki broj objekata (i javnih, a ne samo uobičajenih bogataških vila, unikatnog nameštaja i uređenja stanova).

“Oslobođeno pozorište” je delovalo preko Voskoveca, Wericha i Buriana i posle rasformiranja Devetsila.

ReD, Revue Devetsila bio je jedan od najboljih svetskih časopisa.

I češki avangardni film – kad se pojavio tridesetih godina; Alexander Hackschmied i dr. – bio je u duhu Devetsila.

Dalja sudbina Devetsila: opšta oseka avangardi tokom tridesetih godina, skok u ralje nadrealizma, nemačka okupacija, čehoslovački staljinizam (jedan od nasvinjskijih – stradali su čak i psi osuđenih/obešenih cionističko-gestapovskih-titoističkih špijuna, tj. visoka srednjoevropska civilizacija nije nikakva brana uspostavljanju varvarstva), postepeno vaspostavljanje sećanja – uključujući i Devetsil; nova sovjetska okupacija; korak napred – dva koraka nazad, obnova kapitalizma...

Onda su stigle prvo skromne a onda i megazložbe (Houston, Barcelona) i višekilogramski katalozi. Trenutno u dosadnom ropstvu međunarodne akademske zajednice, Devetsil traži svog pisca.

Zato – samo najskromnija, domaća priručna literatura:

Karel Tajge: **Vašar umetnosti**, Mladost, Beograd 1977.

Devetsil, Češka likovna avangarda dvadesetih godina, izložbeni katalog, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb 1989.

Aleksandar Ilić: **Poetizam**, Narodna knjiga/Alfa, Beograd 2000.
(Izvadak iz obimnog **work in progress**, knjižica je nepotrebno pokvarena pomodnom srpskom felom antikomunizma.)

Takođe nije preživeo logore.
Opera je izvedena 55 puta.⁸

⁸ Za teorijsku pozadinu izbora žanra, vidi tekst Vojislava Vučkovića: “Zeitstück-
revija, kamerna opera i crtani film kao platforma novog muzičkog izraza”, *Žbuk*,
8-9, 1933, str. 290-299.

I, opet, nevolja. Upućeni čitalac, sa grimasom kao da je okusio pokvarene pih-
tije, upitaće: “Jel’ to onaj Vučković koga je Krleža likvidirao u Antibarbarusu?”
Nije vajde kriti – jeste.

Krleža *dixit*:

Slučaj gospodina doktora Vojislava Vučkovića predstavlja kod nas dijalek-
tički kvantitet, ali bez ikakva izgleda da bi se ikad mogao pretvoriti u
kvalitet, te je prema tome beznadan. Taj mladi čovjek nije nikakav po-
četnik! On je dijalektički vrlo ugledan gospodin na svome mjestu: on je
muzikolog, muzički kritičar, muzički referent raznih građanskih usta-
nova, on je saradnik lijevih i desnih, poludesnih i polulijeviskih časopisa
od “Zvuka” do “Pravde”, on je pisac materijalističkih studija, dijalek-
tičkih članaka, socijalističkih prikaza, on je konferansije, mislilac, tu-
mač, koreograf, urednik, dirigent, kompozitor, jedan od naših pionira,
upravo apostola četvrttonske muzike, on je propagandist-dijalektik,
teoretik umjetničkog stvaranja, sam reproduktivan i produktivan ak-
tivni umjetnik-stvaralac, komponist i virtuoz, u jednu riječ: on je di-
jalektičko čudo od djeteta, koje uživa neograničeni dijalektički kredit
upravo onih kniževnodijalektičkih krugova koji pobijaju “Pečat”, spa-
dajući i sam među najgrlatije i najbjesomučnije psovače našega časopi-
sa i organizatore antipečatovskog bojkota na proturockističkoj, daka-
ko, liniji. Taj svileni djetić, taj šopenski nježan adept dijamata donosio

je i meni svoje rukopise još dok sam uređivao "Danas", ali ja njegove nazovidijalektičke magareštine (onda još sasvim blijedoružičasto, upravo pastelno kolorirane nadrealistički, nezvalovski, egipatski, sa elegantnim četvrttotskim priklonom spram proletarijata), dakako da nisam štampao, ekskomplimentiravši ga vrlo učtivo sa tog našeg bala, isplesavši s njim preko parketa naše dijalektike elegantno napolje u mrklu balkansku noć, u koš, ad acta. Mislite li da je tamo ostao u danasovskom košu? Da, vraga! Iskobeljao se iz onog nesretnog koša taj naš dijalektički homunkulus i kao piškor kroz racu provukao se do "Politike", do "Pravde", do "Književnog glasnika"; skočio je taj vješti patuljak na dirigentski pult ne samo Kolarčevog univerziteta i Radio-stanice, nego čak do četvrttotske instrumentacije jedne Zogovićeve pjesme, i ja ga već vidim pod kupolom naše besmrtnosti, na banketu PENa, gdje nam svima odmahuje svoj dijalektički "servus, gospodo", vi kako znate, a ja evo dogurah do PENa! Skakati se može sa ljestvice na ljestvicu, iz čina na viši čin bez ikakve opasnosti, ali iz dijalektičkog pojma na dijalektički pojam već je riskantnije. Na ovom tužnom dijalektičkom skakalištu pojmova mnogo je već skakača polomilo svoje kosti, jer dijalektika melje vlastitom dijalektikom i njoj će da iskiše svatko. Prije ili kasnije!

13

Stavio sam tu nesretnu dijalektičku dušu u špiritus svoje pečatovske zbirke zato, jer predstavlja prosječno i normalno izobličen primjerak svega onoga što spada u "zavod za mumificiranje svijesti" našega Ognjena Price /.../

"Dijalektički antibarbarus", *Pečat*, 8-9, 1939.

Ovde navedeno prema:

Miroslav Krleža: *Dijalektički antibarbarus*, Oslobođenje, Sarajevo – Mladost, Zagreb, 1983, str. 72-73.

Tako u ondašnjem polemičkom žaru.

Kad se danas čita, *Antibarbarus* deluje prilično cepidlački.

Mala je nezgoda i to što su Krležine prognoze sudbine njegovih oponentata (polomiti kosti, samleti) odveć bukvalno realizovale ustaše i beogradska Specijalna policija, a ne Dijalektika. Mada je obavezno da se Krležino izvrđavanje preštampavanja *Antibarbarusa* objašnjava kukavičkim oportunistom, izbegavanjem podsećanja na famozni "Sukob na levisi", možda je jedan od razloga bio i sentimentaln: nelagodnost što je lešio leševe.

Vučkovićeva Materijalistička filozofija umetnosti (glavna meta Krležinog podsmeha) i ostali estetičko-muzikološki radovi su možda zatrovani "boljševičkom estetikom" (od Plehanova do Todora Pavlova). Ocena traži stručnjaka.

Istina je da je V.V. bio sklon da nakon nemačko-sovjetskog pakta svoje kompozicije posvećuje ulasku Crvene armije na “oslobođene” teritorije stečene razbojničkom podelom plena između Staljina i Hitlera.

Međutim, i svemu uprkos, zanimljivi su tekstovi “Muzika kao sredstvo propagande”, “Praško ‘Oslobođeno pozorište’”, “Savremeno pozorište”, “Pozorišni festival ‘D37’ u Pragu” i “Strazburški eksperiment u svetlosti materijalističke kritike” (u saradnji sa Ljubicom Marić).

Kao i glose o filmovima u NINu (1935).

Sve se može proveriti u knjizi Dr Vojislav Vučković: *Studije eseji kritike*, Nolit, Beograd 1968.

Interesovanje za češku avangardu se nekako ne uklapa?

Zaborav je gadna stvar.

Vučković je pripadao brojnoj koloniji jugoslovenskih studenata u Pragu.

Bila je to vesela družina, borbena i poletna, slobodarska i intelektualno radoznala, gladna i prkosna. Sve nas je tada radovalo i oduševljavalo – i marksizam i avangardno pozorište, i Pudovkin i Ajzenštajn, i odumiruća “Da-da”, i Nezval, i Fučik, i Tajge, i “poetizam” i “Bauhaus” i “Sovjetska arhitektura” s projektima prvih sovjetskih avangardista. /.../

Naša mala studentska grupa uživala je da prkosi malograđanima i da ih užasava svojim stavovima i postupcima...

Muhamed Kadić: “Vučko kao student” u *Vojislav Vučković Umetnik i borac*, Nolit, Beograd 1968, str. 210.

Sad prirodnije deluju neke simpatične navike Dr Vučkovića (koje mu Krleža kao neozbiljne ne bi urezao u pozitivne stavke bilansa-raboša):

izvodio je akrobacije na bicikletu ispred jedne beogradske novinarske kafane; rado igrao pingpong sa Veselinom Maslešom (koji je uza sve čitanje Staljinovih brošura stigao da završi godišnji tečaj na frankfurtskom Institut für Sozial Forschung te se možda pajtao s Wittfogelom, Adornom i Richardom Sorgeom?).*

* Vidi Aleksandar Hemon: “Zorgeov špijunski krug”, *Reč*, broj 38, str. 75–98.

Premijera održana 23. septembra 1943.⁹

⁹ Na Internetu je dostupan transkript TV emisije **Brundibar und die Kinder von Theresienstadt: Zur Geschichte einer Kinderoper**. Proizvodnja: SFB/Radio Bremen 1997.

Ēto obećane avangarde u konclogoru.¹⁰

¹⁰ Zbog nedoličnog bavljenja komunistima i “komunističkom temom” autor se izvinjava Demokratskoj stranci Srbije, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Srpskom pokretu obnove, Otačastvenom pokretu Obraz, gg. Koštunici i Draškoviću, kao i NJKV.

(Iz serije **Poučni pamfleti**®)